

נוף לשוני ומדיניות לשונית: הקשרים בין לאומיים ומקומיים והשפעתם על המרחב הציבורי

זינב אלצאנע* ועארף אבו־גוידר**

מילות מפתח: נוף לשוני, מדיניות לשונית, רב־לשוניות, זכויות לשוניות, מרחב ציבורי

שהיא קובעת אילו שפות יזכו לייצוג במרחב הציבורי, באילו אופנים, ומהו מעמדן המשפטי והחברתי (Shohamy, 2006). מדיניות זו יכולה לשמש כלי לשימור שפות מסוימות ולהגנה עליהן, כמו גם לדיכוי שפות אחרות, בהתאם לאינטרסים פוליטיים וחברתיים. במדינות רב־לשוניות, המדיניות הלשונית הופכת למרכיב קריטי בניהול הקשרים בין קבוצות אתניות ותרבותיות שונות. כך למשל, מדיניות לשונית מכילה יכולה להוביל לשילוב והכלה של קבוצות מיעוט, ואילו מדיניות מדירה עלולה להעמיק שסעים חברתיים וליצור מתחים בין אוכלוסיות. ההקשר הבין־לאומי והלאומי של מדיניות לשונית מסייע להבין כיצד נוף לשוני משמש כלי לשליטה פוליטית, לגיבוש זהות לאומית ולניהול רב־לשוניות במדינות שונות (Ginsburgh & Weber, 2011).

נוף לשוני כמשקף יחסי כוח בחברה

הבחירות הלשוניות במרחב הציבורי משקפות מערכי כוח חברתיים, פוליטיים וכלכליים, ומעידות על יחסי ההגמוניה בין קבוצות שונות בחברה. הנוף הלשוני – כלומר, הנראות והשימוש של שפות שונות בשלטים, פרסומות ומסמכים רשמיים – אינו ניטרלי, אלא מגלם החלטות מדיניות מודעות ולעיתים גם מאבקים תרבותיים ואידאולוגיים (Shohamy, 2006). במדינות שבהן מתקיים ריבוי לשוני למדיניות הלשונית תפקיד מכריע בקביעת אופי הייצוג של שפות במרחב הציבורי, בין מדובר בזכויות חוקתיות לשימוש בשפות מיעוט או במדיניות מכוונת של דומיננטיות לשונית (טרומפר, הכט, 2014).

במדינות רב־לשוניות כמו קנדה, בלגיה ושווייץ, המדיניות הלשונית היא כלי לשימור איזון בין זהות לאומית כוללת לבין זכויות קבוצות מיעוט לשוני. בקנדה, למשל, חקיקה פדרלית מבטיחה ייצוג שוויוני לאנגלית ולצרפתית, ואילו בבלגיה, חלוקת המדינה לשלושה אזורים לשוניים ברורים משקפת את המבנה הפדרלי ומונעת מאבקי כוח מיותרים (Gorter, 2006). לעומת זאת, במקרים

המושג 'נוף לשוני' מתייחס לנראות של שפות במרחב הציבורי, ומקיף מגוון רחב של תצוגות לשוניות, כולל שלטי רחוב, שלטי פרסום, שמות מקומות, מוסדות ציבור, תפריטים, מסמכים ממשלתיים ועוד (טרומפר-הכט, 2014). לנוף הלשוני יש השפעה משמעותית על עיצוב התודעה הציבורית, על יחסי הכוח בין קבוצות שונות בחברה וכן על גיבוש זהות אישית וקולקטיבית. מעבר להיותו אמצעי להעברת מידע תפקודי (פונקציונלי), נוף לשוני משמש גם ככלי סוציולוגי ופוליטי אשר מייצג היררכיות תרבותיות, היסטוריות וכלכליות בתוך חברה מסוימת. הופעתה או היעדרה של שפה מסוימת בנוף הציבורי יכולה להעיד על מידת השפעתה של הקבוצה הדוברת אותה ועל מעמדה החברתי במדינה. כאשר שפה זוכה לנוכחות נרחבת, הדבר משקף לרוב את כוחה ויוקרתה של הקבוצה הדוברת אותה, ואילו שפה שאינה מיוצגת עלולה להעיד על שוליותה בחברה (Ben-Rafael et al., 2006; Gubitosi & González, 2022).

מדיניות לשונית היא מערכת חוקים, תקנות ונורמות חברתיות המכוונת את השימוש בשפות במרחב הציבורי והפרטי של מדינה (Shohamy, 2006). ניתן לזהות שלושה סוגים עיקריים של מדיניות לשונית: מדיניות פרולשונית, המעודדת שימוש בשפה מסוימת במטרה לחזק את מעמדה, כדוגמת החייאת השפה העברית בישראל לאחר הקמת המדינה; מדיניות רב־לשונית, התומכת בשימוש במספר שפות רשמיות באופן שוויוני, כפי שנהוג בקנדה עם האנגלית והצרפתית; ומדיניות מדירה, המגבילה שימוש בשפות מיעוט כדי לבסס שפה דומיננטית, דוגמת דיכוי השפה הכורדית בטורקיה (Gorter, 2006).

מדיניות לשונית היא הגורם המרכזי בעיצוב הנוף הלשוני, כיוון

* גב' זינב אלצאנע היא מרצה ללשון העברית ומובילה אקדמית-פדגוגית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי. תחומי המחקר שלה כוללים רכישת שפה שנייה, הדרכה פדגוגית והכשרת סטודנטיות בדואיות באקדמיה. <https://orcid.org/0009-0005-9972-4934>

** ד"ר עארף אבו־גוידר הוא מרצה בכיר ומוביל אקדמי-פדגוגי במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי ובמכללת אחוה. מחקריו מתמקדים באתגרי סטודנטים ערבים-בדואים באקדמיה, רכישת עברית כשפה שנייה בהקשר אקדמי והקשרים בין מגדר לחינוך. לאחרונה, הוא מרחיב את מחקריו לסוגיות במערכת החינוך הערבית-בדואית בישראל, בהן טכנולוגיות תקשורת חדשות, צוותי הורים ומורים, פדגוגיה שבטית בית ספרית, המתח בין אקדמיה לפרקטיקה ופדגוגיה דיאלוגית. <https://orcid.org/0000-0002-2050-2150>

הגיע לשיאו עם חקיקת חוק הלאום ב־2018, שהסיר את מעמדה הרשמי של הערבית והגדיר אותה כבעלת 'מעמד מיוחד' בלבד. שינוי זה העניק לגיטימציה חוקית להדרתה הגוברת מהמרחב הציבורי.

השלכות הדרה זו בולטות בנוף הלשוני הישראלי, שם הערבית נמחקת לעיתים קרובות באופן מכוון משלטים רשמיים או נעדרת לחלוטין גם באזורים עם אוכלוסייה ערבית משמעותית. בערים מעורבות רבות כמו עכו, חיפה, לוד ורמלה, למרות נוכחות ערבית ניכרת, יש הימנעות מהצגת שילוט בערבית במוסדות ציבוריים. הדבר מקשה על הנגישות של התושבים הערבים לשירותים חיוניים ומדיר אותם מהמרחב הציבורי. הדרת הערבית ניכרת גם במוסדות חינוך ציבוריים כגון אוניברסיטאות ומכללות להוראה, שבהן שילוט בערבית כמעט אינו קיים, מה שמחזק את הפערים החברתיים (Pinto, 2020).

תופעות אלו אינן רק משקפות מדיניות ממסדית, אלא גם יוצרות תחושות של ניכור ואפליה בקרב דוברי הערבית. זאת מכיוון שהנוף הלשוני מבטא את מעמדן של קבוצות שונות בחברה ואת הכרת רשמית על ידי המדינה (Mansour, 2023). במדינות עם הכרה רשמית בזכויות לשוניות, נרשמים פחות מתחים אתניים, ונוף לשוני מאוזן תורם ללכידות חברתית ולתחושת שייכות בקרב קבוצות מיעוט (Weber & Ginsburgh, 2011). לעומת זאת, הדרת שפה ממסדית משגרת מסר סמלי של היררכיה חברתית ברורה, שבה שפת קבוצת הרוב מכתיבה את סדר היום הציבורי, ואילו שפת המיעוט נתפסת כשולית ואף מאוימת (Herath, 2015).

מציאות זו בישראל ממחישה כיצד הנוף הלשוני אינו רק עניין אסתטי או פרקטי, אלא הוא ביטוי ישיר ליחסי כוח, למעמד פוליטי ולמדיניות לאומית המעצבת את זהותן של קבוצות בחברה. הכרה בערבית במרחב הציבורי, גם ללא שינוי חוקתי רשמי, יכולה לתרום לחיזוק השוויון ולהפחתת המתחים. היא נדבך משמעותי בהבטחת שילוב האוכלוסייה הערבית בחיי האזרחות, ונותנת ביטוי אמיתי לרב־לשוניותה של החברה הישראלית (David, 2019).

הצעות לשיפור המדיניות הלשונית בישראל

כדי להבטיח ייצוג הולם של השפה הערבית במרחב הציבורי בישראל, יש לנקוט גישה רב־ממדית. גישה זו כוללת חקיקה מחייבת שתבטיח נוכחות עקבית של הערבית בשלטים ובמסמכים רשמיים, לצד חינוך לשוני שיחזק את לימוד הערבית ויקדם אוריינות דו־לשונית. מעל לכל, נדרש שילוב מוסדי פעיל ושיטתי, ובו הערבית תוטמע בכל השירותים ומוסדות הציבור – החל משילוט רב־לשוני במוסדות ממשלתיים ועירוניים, דרך הנגשת מידע ותמיכה בערבית במוסדות חינוך ותרבות, ועד להבטחת נגישות בתקשורת ציבורית. יישום צעדים אלו, לצד העלאת מודעות ציבורית, יחזק את מעמד הערבית, יצמצם פערים ויחזק את הלכידות החברתית בישראל.

שבהם שפה מסוימת זוכה לדומיננטיות בלעדית, נוצרות תחושות הדרה בקרב דוברי השפות שאינן מיוצגות, ולעיתים הדבר מוביל לסכסוכים פוליטיים וחברתיים.

המקרה של ישראל מספק דוגמה מעניינת לשיח המורכב על הנוף הלשוני. חוק הלאום שחוקק בשנת 2018, והוריד את מעמדה של הערבית משפה רשמית ל'שפה במעמד מיוחד', עורר ביקורת על פגיעתו בזכויות המיעוט הערבי במדינה. (Shohamy, 2018) שינויי מדיניות מסוג זה מדגישים כיצד הבחירות הלשוניות במרחב הציבורי משפיעות לא רק על התקשורת היום־יומית אלא גם על תחושת השייכות והכוח של קבוצות שונות בחברה.

נוף לשוני ומדיניות לשונית בהקשרים בין לאומיים

הנוף הלשוני ומדיניות השפה במדינות שונות משקפים את המורכבויות החברתיות, ההיסטוריות והפוליטיות שלהן. בקנדה, החוק הפדרלי מבטיח דו־לשוניות רשמית, המחייבת את השימוש באנגלית ובצרפתית בכל המוסדות הממשלתיים, מהלך שנועד לשמר את האיזון בין שתי הקבוצות הלשוניות המרכזיות במדינה. עם זאת, בפרובינציות מסוימות, ובראשן קוויבק, קיימת העדפה מובהקת לצרפתית, הניכרת בנוף הציבורי ובחקיקה כמו 'חוק 101', אשר מעניק עדיפות לשפה הצרפתית במוסדות ובשלטי הרחוב, לעיתים על חשבון האנגלית (Heller, 2010). בבלגיה, לעומת זאת, מתקיימת הפרדה טריטוריאלית בין שלוש השפות הרשמיות – הולנדית, צרפתית וגרמנית, והעיר בריסל מהווה מוקד מתוח בין הקבוצות, משום שהמדיניות הדו־לשונית שלה אינה בהכרח משקפת את הדינמיקה החברתית בפועל (Ginsburgh & Weber, 2011). שווייץ מציעה מודל אחר, שבו ארבע השפות הרשמיות (גרמנית, צרפתית, איטלקית ורומאנש) זוכות לייצוג מסודר ומובנה, מה שמאפשר יציבות יחסית ומונע מתחים אתניים הנובעים מהבדלים לשוניים (Zaripova & Kuznetsov, 2023).

החוקים המחייבים מתן שירותים ציבוריים בכל השפות הרשמיות מסייעים לשמור על איזון בין הקבוצות, ומדגימים כיצד מדיניות לשונית מתוכננת היטב יכולה לקדם הרמוניה חברתית ולמנוע קונפליקטים. דוגמאות אלו ממחישות את הקשר ההדוק בין שפה, פוליטיקה ומרחב ציבורי, ומדגישות כיצד מדינות שונות מתמודדות עם האתגר של רב־לשוניות בדרכים מגוונות, בהתאם להקשרים התרבותיים וההיסטוריים שלהן.

השפעת המדיניות הלשונית בישראל על הנוף הלשוני

מאז הקמת המדינה המדיניות הלשונית בישראל יצרה נוף ציבורי שבו העברית הפכה לדומיננטית באופן גורף תוך דחיקה שיטתית של שפות אחרות, ובראשן הערבית (Yitzhaki, 2011). תהליך זה

סיכום

methods study. *Studies in Higher Education*, 49(2), 269–285. <https://doi.org/10.1080/03075079.2023.2231019>

Pinto, M. (2020). The impact of the Basic Law: Israel as the Nation State of the Jewish People on the status of the Arabic language in Israel. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3742564>

Shohamy, E. (2006). *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203387965>

Shohamy, E. (2018). Linguistic landscape in the context of the Nationality Law. In D. Malinowski & S. Tufi (Eds.), *Linguistic landscape in the city* (pp. 123–136). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99522-5_7

Yitzhaki, D. (2011). Attitudes to Arabic language policies in Israel: Evidence from a survey study. *Language Problems and Language Planning*, 35(2), 95–116. <https://doi.org/10.1075/lplp.35.2.01yit>

Zaripova, A., & Kuznetsov, Y. (2023). The language policy of Switzerland within the federalism environment. *Izvestiya of Saratov University. Sociology. Politology*. <https://doi.org/10.18500/1818-9601-2023-23-2-221-226>

נוף לשוני ומדיניות לשונית הם כלים רבי-עוצמה בעיצוב יחסי הכוח בחברה. במדינות רב-לשוניות המדיניות כלפי השפות השונות יכולה להשפיע באופן משמעותי על תחושת ההשתייכות של קבוצות אתניות, על יציבות חברתית ועל שילוב אוכלוסיות מיעוט. בישראל יש צורך ברפורמות במדיניות הלשונית כדי להבטיח ייצוג שוויוני של השפה הערבית במרחב הציבורי, מתוך הכרה בזכויות הלשוניות של המיעוט הערבי. מדיניותן של מדינות כמו קנדה, בלגיה ושווייץ יכולה לשמש כמודל לקידום רב-לשוניות באופן מכיל והוגן.

המקורות

טרומפר-הכט, נ' (2014). נוף לשוני בערים מעורבות בישראל מנקודת מבטם של תושבים יהודים וערבים: המקרה של השפה הערבית. בתוך סמדר דוניצה-שמידט ועפרה ענבר-לוריא (עורכות). **סוגיות בהוראת שפות בישראל, חלק ב'** (עמ' 74–94) מכון מופ"ת.

Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M., & Trumper-Hecht, N. (2006). Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 3(1), 7–30. <https://doi.org/10.1080/147907106008668383>

David, Y. (2019). The subjective experience of power: Its implications for the maintenance of and resistance to power in relations among Jewish and Palestinian citizens of Israel. *Journal of Sociology*, 55(3), 478–494. <https://doi.org/10.1177/1440783318808904>

Ginsburgh, V., & Weber, S. (2011). How many languages do we need? The economics of linguistic diversity. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400839221>

Gorter, D. (Ed.). (2006). *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853599163>

Gubitosi, P., & González, P. (2022). Language-power relationship, linguistic identity and the struggle for survival: The case of Asturian in Oviedo, Spain. *Critical Inquiry in Language Studies*, 19(1), 34–54. <https://doi.org/10.1080/15427587.2021.2007772>

Heller, M. (2010). *Paths to post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199746868.001.0001>

Herath, S. (2015). Language policy, ethnic tensions and linguistic rights in post-war Sri Lanka. *Language Policy*, 14(3), 245–261. <https://doi.org/10.1007/s10993-014-9339-6>

Mansour, L. (2023). Palestinian Arab undergraduate students' transition to Israeli higher education: A mixed